

É R T E S I T Ő.

Válasz Böhm Károly úr bírálatára.*

Midőn az igen tisztelt bíráló úrnak köszönetemet fejezem ki, hogy logikámat ismertette és bírálta, bátorkodom egyszersmind bírálatos megjegyzéseire válaszolni.

A mit bíráló úr bírálata bevezetésében mond, hogy logikám dr. Horváth Cyrill egyetemi tanár úr előadásaira támaszkodik, nem föltétlenül igaz. Úgy látszik, bíráló úr munkám előszavát nem olvasta, melyben a források között nemcsak dr. Horváth Cyrill egyetemi tanár úr előadásait, hanem Trendelenburg berlini és Fischer Kunó jénai egyetemi tanárok előadásait is világosan megnevezem. Hasonlóképen a jelesebb philosophusok (Kant, Fichte, Hegel, Herbart, Ueberweg, Zimmermann, Ulrici stb.) munkáit. Nem igaz tehát, hogy logikám egyedül dr. Horváth Cyrill egyetemi tanár úr előadásaira támaszkodik.

Bíráló úr téves állítását azonban meglehet magyarázni. Ő a logikámban előforduló concret módszer alkalmazásából tévesen gondolta (következtette) azt, a mit fennebb mondott. Ebből azonban semmiképen sem következik, hogy logikám tartalmát is egyedül egy forrásból merítettem legyen, habár dr. Horváth Cyrill egyetemi tanár úr concret módszerét alkalmazom is. E módszert tűzi ki tehát bíráló úr heves támadásának. Kövessük őt nyomról-nyomra.

Mindenekelőtt az »összserítés« kifejezésén ütökzik meg. Ezt »egy sajtáságos fogásnak« nevezi. S ebből kiindulva, azt állítja, hogy logikám csak úgy odavetőleg »összserű vagy concret logikának nevezhető.«

Nem oda Buda! Nem én éltem itt »fogással«, hanem bíráló úr, és pedig indokolatlan fogással, — mely azt bizonyítja, hogy bíráló úr munkám előszavát nem olvasta. — Az előszóban a gondolkodástan 1. alapja, 2. célja, 3. módszere és 4. rendszere szempontjából megcáfolhatatlanul indokolom, hogy miért nevezem logikámat összserű gondolkodás tannak. Kézzelfoghatólag ki van mutatva ezen elnevezés igaz

* L. M. Ph. Szemle III. évf. 369. s k. 1.

alapja »A gondolkodástan fogalmi meghatározása« és »A gondolkodástan faji és célszerűségi viszonyuk az ismereti igazsággal« című §-okban is. Következésképpen nem »sajátságos fogásból« neveztem el logikámat concret logikának, hanem valódi tudományos okokból.

A mint nem tetszett bíráló úrnak a logika »concret« elnevezése, úgy nem tetszik logikám concret módszere sem. Ennek bírálata a formalis logika egyoldalú álláspontjáról van tartva, nem pedig a concret logika álláspontjáról. A ki nem tud vagy nem akar helyezkedni valamely munka vagy tanrész álláspontjára, hanem idegenszerű álláspontra, s ennek következtében nem az eszme belső fejlődését vizsgálja, hanem a részek külső viszonyításánál marad: az nem fogja a munkát és részeit valódi mivoltuk szerint megítélni. Ezt fogjuk látni bíráló úr bírálatából is.

Kifogásolja a concret módszert azért, mivel nem vagyok elég világos »e módszernek rajzában.« A módszer nem külső tárgy, melyet leírás által rajzolni lehet, hanem eljárás, melyet fejtegetni kell. Logikám 137. lapján e módszer lényegét fogalomszerűleg világosan és szabatosan fejtettem meg. Az utóbbi kellek szerint oly terjedelemben, a mennyi egy tankönyv határaihoz mérten adható. Értekezésszerű fejtegetés nem tartozik egy kis tankönyv feladatához.

De habár világosan és szabatosan van a concret módszer és azonossága a dialektikai módszerrel megfejtve; habár a munka előszavában világosan van körvonalozva, hogy logikám előadásában a concret módszert alkalmazom: úgy bíráló úr mégis azt állítja, hogy »a dialektikai módszer nincs tisztán megtartva, s annyiban az egész logikai anyag csak deductive van a gondolás természetéből levezetve, a nélkül, hogy a thesis, anti-thesis és synthesis menetét tisztán megtartaná.«

E nyilatkozat azt bizonyítja, hogy a bíráló logikám tárgyába, módszerébe és céljába nem hatolt. Már a munka előszavában, továbbá a 2. és 3. §-ban világosan előadom, hogy logikám tárgya nem pusztán a gondolás, hanem a tárgy is. Sőt ennél több, t. i. a gondolás és tárgy közötti viszony, melyen alapszik logikám célja, az ismereti igazság, melyet, mint alanyi igazságot gondolásilag deductive, mint tárgyi igazságot tárgyilag inductive és mint özszerű igazságot együttesen, azaz concrete valósít meg. Eljárása tehát concret. Következésképpen logikám a concret módszert követi. E módszert látjuk érvényesülni a gondolás természetében rejlő alaplétevések (a thesis, anthithesis és synthesis) levezetésében és a gondolati tárgy inductiv viszonyításában az alaplétevésekhez. A gondolás és tárgy közötti viszonyítás e módszer szerint van tárgyalva (6. §.). Tehát nem »csak deductive.« Concret módszer

szerint van a gondolás és tárgy közötti viszonyítás logikám alaptörvényei, elemi alakjai és tudományos elvei előadásában is tárgyalva. Következőleg a gondolás és tárgy közötti viszonyításban a thesis, antithesis és synthesis menete mindenütt tisztán van megtartva.

Mint hogy tehát logikám célja az ismereti igazságnak konkrét módszer szerinti megvalósítása, ennél fogva logikám a bíráló úr formalis logikájától némileg különbözik. A formalis logika az ismereti igazság felfogásában az alanyi és tárgyi igazság között áthághatatlan ürt lát. Azért kockázatott bíráló úr ily nyilatkozatot: »... a külső tárgy és alany özszerű egységét ezen határozmányok (logikai funktiók) által soha el nem érhetjük.« Hogy e nyilatkozat tarthatatlanná vált, azt logikám célja és módszere álláspontjáról fennebb eléggé bebizonyítottam.

Arról nem tehetek, hogy bíráló úr vélem »álláspontra és módszerre nézve teljesen ellenkező nézetben« van. Ez okozta, hogy a gondolás alaptörvényeinek a gondolás természetéből való levezetését nem bírja »belátni.« Tehát megfejttem.

A 6. §-ban a gondolás természetét, mely három alpműködésben és alapminőségben teszi önmagát azzá, a mi, t. i. gondolkodó természetű, a gondolati tárgygyal való viszonyában fejtem meg. Az alpműködések alapján fejtem meg a 7. §-ban a gondolás lényegének, mely gondolkodó természetével azonos (9. §), három lényeges tulajdonságát, t. i. az egyesítést, különítést és özszerítést, mert a milyen azonosság van a gondolás természete és lényege között, olyan van a gondolás alpműködései és lényeges tulajdonságai között is. A mi tehát áll a gondolás alpműködéseiről, ugyanaz áll lényeges tulajdonságairól is. Áll az, hogy minden természeti és szellemi működés szükségképeni törvényt követ, mint természetében rejlő meghatározási módot. Következőleg a gondolás alpműködései és lényeges tulajdonságai is, gondolkodó természetének gondolási törvényeit követik. Ezért mondom a 6. §-ban: »A három alpműködést s ezeknek alapminőségeit három egyetemes törvény, u. m. az azonosság, középkizárás és alaposság törvénye határozza meg.« De mint hogy a gondolás alpműködéseiből szükségképen ered a gondolás három lényeges tulajdonsága, ezekből pedig három származékműködés, t. i. a fogalmazás, ítézés és következtetés, mely gondolási funktiók a gondolati tárgygyal való viszonyukban egyenkint és együttvéve érvényesülnek (7. §.): ennél fogva a három törvény »a gondolás lényeges tulajdonságait és származék-működéseit, t. i. a fogalmazást, ítélest és következtetést meghatározza« (6. §.). E törvények tehát egyetemesek és szükségképeniek (10. §.).

Ime a logika alaptörvényeinek a gondolkodás természete- vagyis lényegéből való levezetése logikámban!

A gondolás törvényeinek fejtegetése a 12., 13. és 14. §-ban mindenütt e belső természetes viszonyt tünteti elő a gondolás természete, alpműködései, lényeges tulajdonságai, származék-működései és törvényei között. A gondolás a tárgyat tevés i- leg annak gondolja, a mi ($A = A$), ellentevésileg ellen-kezőjét ($A = n. A$) gondolja, és pedig első esetben az igenleges, második esetben a nemleges azonosság (ellenmondás) törvénye szerint kell gondolnia. Hasonlóképen nem kell-e a gondolásnak az igenleges és nemleges azonosság összetevése, azaz özszerű- sége szerint gondolkodnia, hogy ha a gondolati tárgy nemcsak A-nak, hanem nem A-nak is lenni látszik? Szükségképen így kell. Következőleg nem kell az azonosság és ellenmondás elveit szorítanunk, miként bíráló úr állítja, hogy a középki zárá- s elvét nyerjük. De menjünk tovább. Ha a gondolati tárgy A is, nem A is, úgy a gondolásnak az igenleges és nemleges azon- ságot össze kell tennie, özszerítenie kell, hogy a két ellenkező jegyet a gondolati tárgyhöz viszonyítsa és azután a kö- zépesetet kizárja. Az özszerítésben a gondolás még nem egyesíti az igenleges azonosság szerint az igenleges jegyet a tárggyal, sem a nemleges jegyet a nemleges azonosság törvé- nye szerint nem különíti el a tárgytól: hanem mind a kettőt a tárgyhöz viszonyítja. A lélek vagy halhatatlan vagy nem halhatatlan. A két jegy viszonyításában megvizsgálja a gon- dolás, hogy az igenleges vagy a nemleges jegy bir-e egyedül a gondolati tárgyban alappal vagy mind a kettő. Első eset- ben ki kell a gondolásnak a középki zárá s törvénye szerint a középesetet zárnia, mivel e törvény szerint nem kell a gondolás által a tárgynak egy igenleges és nemleges jegyet tulajdonítani egyszersmind, hanem csak egyet (10. §.): utóbbi esetben pedig, mint középesetben, a gondolásnak az igenleges és nemleges je- gyet korlátolnia kell, mert ezt követeli az alaposság törvé- nye a gondolástól, mint az özszerítés alapján nyilvánuló özsze- ritéstől (14. §.). Azt gondolom most már, hogy bíráló úr belátja, hogy a gondolás természete alapján a logikai törvények a func- tiókkal miképen függnek össze és miképen erednek a gondolás természetéből a functiókkal egymásután, midő n ezekkel a tár- gyat gondoljuk. Logikám mindezt kimutatta.

Bíráló úr az alaposság törvényének fejtegetésében kifogá- solja »a középesetet, azaz concret esetet«, melyet »egyenesen tagad és el nem fogad.« Akár tagadja, akár nem, akár elfogadja, akár nem, az a középeset igazságán semmit sem változtat. A közép-, azaz concret eset létét már Heraklid, Aristoteles, Kant, Fichte, Schelling, Hegel és Schopenhauer állította. Ujabb időben Trendelenburg, Fischer Kuno, Ueberweg, Frauenstaedt, Ulrici és

nálunk Horváth Cyrill állítja. S állítom én is és hozzáteszem azt is az említett nagy philosophusok nyomán, hogy a gondolás, miként előbb láttuk, bír az összetevés (synthesis) alpműködésével s ennek alapján az öszszerítés lényeges tulajdonságával, mely mint subjectiv concret functio az alaposság törvénye szerint a közepesetet, mint objectiv concret határozományt a gondolás és tárgy közötti viszony alapján ismereti igazságban gondolja. Az alaposság törvényénél felhozott példa (14. §.) tehát ezen ismereti igazságot világosítja fel. És így bíráló úr állítását, mely szerint az említett példa amphibolia. határozottan visszautasítom.

Minthogy az ismereti igazság megvalósítása a concret methodus feladata (1. az előszót); minthogy az ismereti igazságnak, mely logikám minden kis mozzanatában kifejezést nyer, objectiv, subjectiv és concret oldalú van (u. o.): ennél fogva a concret methodusnak is, mely az ismereti igazsággal szükségképen együtt jár, úgy objectiv, mint subjectiv, s úgy subjectiv, mint objectiv, azaz concret igaz alapja van. Következésképpen logikám minden kis mozzanatával organice összefügg s alkalmazása mindenütt előtűnik. Bíráló úrnak tehát ama megjegyzéseit vissza kell utasítanom, hogy »a concreta methodus járása a fogalomra nézve idegenszerű, mesterségesen ráerőszakolt forma . . ., külsőség . . ., nem mutatkozik termékenynek . . ., a synthesisben ismétli zavarosan a thesis és antithesis állításait. Ez öszszerítés nem érdemli meg a concret nevet.« Hasonlóképpen vissza kell utasítanom azon alaptalan megjegyzéseket is, melyeket 1. a fogalomtanban, a fogalom tartalma és terjedéke közti öszszerű viszonyról, 2. a fogalmak öszszerű egybevetéséről és 3. a módszertanban a concret definitióról mond.

A concret módszer pusztá kifogásolása következtében nem ismerte fel bíráló úr logikámnak mindenütt e módszer szerint való tárgyalását. Ezt bizonyítja eme állítása is: »... semmivel sem bizonyítható a gondolás származék-működéseinek, a fogalmazás-, ítélés- és következtetésnek levezetése a gondolás három természeti alpműködéséből.« E levezetést már fennebb előadtam. De logikám is a 6. §-ban tüzetesen megfejt. A 19. §. pedig az alap- és származott lényeges jegyek alapján példával világosította fel. Ily lényeges viszony van az alap- és származék-működések között is.

Azt pedig logikámban sehol sem állítottam, hogy »a tevés csak a fogalmazásban nyilatkoznék, s hogy az ellentevés az ítélet sajátja« stb.: hanem, hogy »a gondolás a tevés (thesis) alapján . . . fogalmaz, az ellentevés alapján ítélt és az öszszetevés alapján következtet« (16. §.). Ugyanott mondom, hogy »a fogalmazás kiválólag az azonosság, az ítélés, a középkizárás és a következtetés az alaposság törvényét követi.« Sehol sem mondom

tehát azt, a mit bíráló úr tévesen állít. A gondolkodás főrvényeinek és funkcióinak fejtegetéséből világosan kitűnik, hogy az azonosság törvényét a tevés és ellentevés egysége követi. Nem zárja ki tehát logikám sem a fogalmazásból a tevés mellett az ellentevést, sem az ítélet- és következtetésben a tevés és ellentevés egysége mellett az ezen egységet tevő elemeket.

Abban bíráló úrnak nincs igaza, hogy az ítéleti kapocs a pusztá tevés műve, mert az az alany és állítmány összerű viszonyításának, az összerítésnek műve, mely az összetevésen alapszik. Tessék elolvasni a 39. §-t.

Az sem igaz, hogy az ítéletek tartalmi, terjedéki és viszonylati egybevetés szerinti felosztásának alapját logikám nem tünteti föl. A 49. §-ban világosan kifejtem, hogy 1. a tartalmi egybevetés az ítéletek fogalmainak tartalmán, 2. a terjedéki egybevetés fogalmaik terjedékén és 3. a viszonylati egybevetés fogalmaik összerű egybevetésén alapszik. Ime világos az ítéletek viszonyainak felosztási alapja mindenütt.

Helytelenül vannak ezen ítéletek egymás mellé állítva: »N. Sándor nagy ember volt, és N. Sándor nem volt nagy ember; minden ember tudós, és némely ember nem tudós.« Ugyanis a két első ítélet az ellenmondó ítéletek fogalmát világosítja fel, s ott helyes, hol alkalmazva volt. Az utóbbi két ítélet pedig az ellenmondó ítéletek ama törvényét világosítja fel: »Az ellenmondó ítéletek közül nem lehet mind a kettő igaz vagy mind a kettő nem igaz.« Pl. ha mondom: nem minden ember tudós, és minden ember tudós. E két ítélet közül nem lehet mind a kettő igaz, de a részleg igenlő ítélet az egyetemleg tagadó ítélettel szemközt igaz. Némely ember tudós. Ezt világosítja fel az utóbbi két ítélet. De bíráló úr az egyetemleg tagadó ítéletet egyetemleg igenlő alakban tévesen idézte.

Ily tévedések következtében nem lehet ítélettanomban bajt után, plane fokozott alakban, kimutatni. Bajt lát bíráló úr az ítéletek megfordításában, sőt azok törvényeiben is. Pedig mindenütt helyes példa világosítja fel a törvényeket. A mit mutat az is, hogy a helytelenül egymásmellé állított fennebbi ítéleteken kívül egyet sem támadott meg.

Tagadom, hogy a következtetésstanban »a terminusok meghatározása csak az első figurára szól.« A mik a terminusok az első figurában, ugyanazok a többi három figurában is. Ezt logikám az 58. §-ban fogalomszerűleg fejti meg és példával illusztrálja. E példából kiviláglik, hogy itt nem egyedül a sarkfogalmak helyzete, a mint bíráló úr gondolta, hanem azoknak fogalomszerűsége is meg van fejtve. Bíráló úr az előbbi egyoldalú szempontot tekintette s ezt tévesen a többi három figurára is kiterjesztette. Logikám ellenben azt tanítja, hogy a három alakot a középfogalom különböző állása hozza létre

(65. §.), de nem a terminusok fogalomszerűségének megváltoztatása. Fogalomszerűségek mindenütt ugyanaz és így mindenik figurára vonatkozik. S ezen érvényes vonatkozást tartja logikám szem előtt mind a három figura fejtegetésében (67., 68. és 69. §.). Nem igaz tehát, hogy következtetéseim »korrólalt, nem igaz eredményre jut és téveseket tanít.«

A módszertanra vonatkozólag is találunk itt-ott kifogásokat. De minthogy a legtöbb lényegtelen, mivel vagy az előadás iránytani oldalát, pl. bíráló úr szerint a homályosságot, vagy a szerkezetani oldalt, szerinte a tárgyalás hézagosságát, vagy a logikai oldalt, szerinte a tudomány és philosophia felosztását kifogásolja, mellőzöm: hanem a mit a meghatározás módjára nézve (94. §.) mond, hogy t. i. rokonságba kellett volna helyeznem »a genetikát az összetevővel«, kijelentem, hogy logikám ezt megtette. »Például a szög úgy keletkezik, hogyha vonalok egymást érintik vagy metszik. Következésképp a szög fogalma a vonaloknak egymás érintéséből vagy metszéséből, mint jegyeknek egységbe való összetevéséből ered. Az összetevő meghatározás tehát az eredetű meghatározással azonos« (u. o.). Tehát nemcsak rokonság, hanem azonosság van a két meghatározási mód között feltüntetve.

Ennyiben kívántam észrevételeimet az igen tisztelt bíráló úr bírálatára megtenni. Azt nem állítottam, hogy logikám minden tekintetben hibátlan. Már az előszóban kijelentettem, hogy logikám itt-ott kívánni valót hagy hátra. De hogy éppen »sok gyengéi« legyenek, azt a mondottak alapján határozottan tagadom.*

Dr. Nemes Imre.

* Dr. Nemes Imre úr válaszat szívésen közöltem már csak azért is, hogy az olvasó lássa, milyen világosan bírja Nemes úr a »concret« methodus fogalmát és alkalmazását kimutatni. Megjegyzései közül csak a következőkre tartom szükségesnek a választ.

1. Azt az insinuatitót visszautasítom, hogy Nemes úr logikáját csak Horváth Cyrillből merítettnek mondtam volna. Lehet, hogy másból is merített; de a kérdésben sem N. úr állítása, sem az én tagadásom nem dönt. Magának Horváth Cyrillnek előadásait kellene átnéznünk, akkor látnók az eredetit és a toldalékot. Addig ne bolygassa Nemes úr oly fenhargon az eredetiség kérdését, mert kárára találna válni.

2. Azon naiv kifogását, hogy logikája »előszavát nem olvastam«, csak mosolyogva lehet fogadni. Elolvastam biz én azt, többször is; de azon hirdetett »ismereti igazságot«, a concretismus ezen nagy felfedezését, melylyel eddig semmit sem fejtett meg, sem az előszóban, sem a könyvben nem találtam érthetően kifejtve. Lehet hogy N. úr maga érti a mit mond: én bevallom, hogy ilyen pythikus böseség számára érzékem nincsen.

3. A gondolás törvényeinek levezetése a gondolás természetéből nem sikerült; azt állítottam s állítom most is. Nemes úr újabb igyekezete dacára sem látom be a gondolás lényegének és törvényeinek ezen »sikere-